

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ДУРНОВ ЄВГЕН СЕРГІЙОВИЧ

УДК340.75(477) «1864-1996»

АДВОКАТУРА В УКРАЇНІ:
ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ (КІНЕЦЬ ХІХ-ХХ СТ.)

12.00.01 - теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Харків – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Відкритому університеті розвитку людини «Україна» (м. Київ).

Науковий консультант: доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
ГУСАРЄВ Станіслав Дмитрович,
Національна академія внутрішніх справ,
перший проректор.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
заслужений юрист України
СКРИПНЮК Олександр Васильович,
Національна академія наук України,
заступник директора з наукової роботи
Інститут держави і права
ім. В.М. Корещького;

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
ГОЛОВКО Олександр Миколайович,
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна, професор кафедри
державно-правових дисциплін;

доктор юридичних наук, професор
БОЙКО Ігор Йосипович,
Львівський національний університет імені
Івана Франка, завідувач кафедри історії
держави, права та політико-правових учень.

Захист відбудеться 21 грудня 2018 р. о 9 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.02 у Харківському національному університеті внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, проспект Льва Ландау, 27.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, проспект Льва Ландау, 27.

Автореферат розісланий 20 листопада 2018 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Є.Ю. Подорожній

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У сучасних умовах євроінтеграційних процесів одним з першочергових державних завдань є реалізація судової реформи в Україні. В руслі стратегічного курсу нашої держави щодо удосконалення механізму юридичної охорони і захисту прав людини та громадянина важливим є створення дієвого інституту адвокатури, який відповідав би міжнародним стандартам. Відповідно до статті 59 Конституції України адвокатура виконує найважливішу соціальну функцію – забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах, а деталізує цю та інші функції Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

У процесі розвитку і удосконалення інституту адвокатури та адвокатської діяльності в сучасній Україні вагоме місце займають історико-правові порівняльні дослідження, які спрямовані на вивчення і узагальнення історичного досвіду становлення й розвитку інституту адвокатури в Україні. У контексті сучасності особливе місце посідає період становлення та функціонування інституту адвокатури наприкінці XIX – XX ст., оскільки він пов'язаний, з одного боку, складними процесами в розвитку державно-правових інститутів на українських землях, які, на жаль, перебували у складі іноземних держав, були роз'єднанні, а з іншого – тривалими періодами відсутності української державності. Усе це неоднозначно вплинуло на формування і функціонування інституту адвокатури на українських землях упродовж їх історичного розвитку.

Необхідність історико-правового порівняльного дослідження обумовлюється і цілою низкою актуальних, практично значущих питань, а також потребою реалізації належного забезпечення права на правову допомогу. В Україні, як у будь-якій європейській державі, необхідно забезпечити можливість своєчасної та кваліфікованої юридичної допомоги професійними адвокатами, особливо в сфері кримінального судочинства, в умовах створення сучасної судової системи та подальшого продовження реформування важливих сфер суспільного життя.

На даний час залишаються актуальними принципи, які закладені в основу організації адвокатури кінця XIX ст. Для нинішнього суспільства, вони залишаються актуальними, оскільки вирішують завдання сьогодення. Дореволюційні присяжні повірені та їх багатолітній досвід, надали можливість досягти практичних успіхів в сучасній адвокатській діяльності.

Прийнятим судовим статутом 1864 року приписується становлення української сучасної адвокатури. Згідно реформи суду 1864 року було закладено основні ідеї судочинства, такі як поділ влади, незалежність та самостійність судової системи, змагальність сторін під час судочинства, процедура примирення та інші. На сьогоднішній день ідеї, які закладені в цих реформах залишаються актуальними і застосовуються під час проведення реформ сучасної судової системи в Україні.

Основна функція інституту адвокатури в державі проявляє себе такими ознаками як демократія, гласність та відкритість суспільства. А тому, для успішного застосування в умовах сучасного реформування правової системи, юридична наука віднаходить позитивні моменти в судових статутах 1864 року.

Сьогодні юридична наука прагне використати позитивний правовий досвід розвитку і функціонування інституту адвокатури на українських землях у складі Російської імперії за Судовими статутами 1864 р. та на українських землях у складі Австрії та Австро-Угорщини, а також законодавчих актах, які регламентували діяльність адвокатів та адвокатури в періоди: Української Народної Республіки за Центральної Ради, Української Держави – Гетьманат П. Скоропадського, Української Народної Республіки за Директорії, і Західноукраїнської Народної Республіки. Певний інтерес має досвід організації та функціонування адвокатської діяльності в УСРР/УРСР (1918 – 1991 рр.). Вивчений і узагальнений історичний правовий досвід може бути корисним в умовах сучасного реформування правової системи, тому що активна роль інституту адвокатури в державі представляється безперечним показником ступеня демократизму, гласності та відкритості громадянського суспільства кожної розвиненої європейської країни.

Актуальність теми дисертації продиктована і станом її розробки в історико-правовій літературі, недоліками і здобутками, які вимагають активного й повного їх аналізу, об'єктивного переосмислення цієї важливої наукової проблеми. Закономірно, що різні аспекти історичного досвіду розвитку інституту адвокатури в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. упродовж століть привертали увагу різних дослідників, в тому числі істориків держави і права.

Деякі історико-правові аспекти формування та функціонування інституту адвокатури в Україні наприкінці XIX – XX ст. досліджували правознавці, історики, політологи: дореволюційні дослідники – К. Арсеньєв, Є. Васильовський, М. Вінавер, М. Гернет, І. Гессен, Г. Джаншієв, А. Коні, П. Макалінський, А. Марков, Л. Нісселович, В. Птіцин, В. Случевський, І. Фойницький, П. Ципкін та ін.; радянські науковці – Б.Бабій, М. Михеєнко, А. Ткач, В. Кульчицький та ін.; сучасні вчені – Т. Варфоломеева, І. Гловацький, Я. Зейкан, А. Молдован, В. Святоцька, О. Святоцький, Н. Таварткіладзе, В. Тертишник, Д. Фіолевський, С. Фурса та ін.

Проте, до цього часу не було фундаментального, багатопланового, комплексного історико-правового порівняльного дослідження проблем формування та функціонування інституту адвокатури в Україні наприкінці XIX – XX ст., визначено його роль і значення у розвитку українського громадянського суспільства і правової держави в сучасній Україні. Це дає можливість ставити питання необхідності такого дисертаційного дослідження з тим, щоб глибше зрозуміти правові цінності українського народу, його праворозуміння та інші ментальні установки, духовні основи на певних історичних етапах еволюції українського суспільства. Саме ці

міркування, а також відсутність спеціального ґрунтового концептуального історико-правового порівняльного дослідження цієї теми зумовили її вибір та визначили актуальність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри конституційного права та теоретико-правових дисциплін Інституту права та суспільних відносин Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» за темою «Еволюція теоретичних уявлень людства про державу та право» (номер державної реєстрації 0111U003651). Тема роботи відповідає Пріоритетним напрямам розвитку правової науки на 2016–2020 рр., затверджених постановою Загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р., Перспективним напрямом кандидатських і докторських дисертацій за юридичними спеціальностями, Перелік яких затверджено рішенням Президії Національної академії правових наук України від 18 жовтня 2013 р.

Мета і завдання дослідження. Мета роботи полягає в тому, щоб на підставі системного історико-правового порівняльного аналізу різноманітних архівних джерел, нормативно-правових актів та наукової літератури висвітлити закономірності та організаційно-правові засади формування та функціонування інституту адвокатури України у досліджуваній період.

Визначена мета зумовила постановку та вирішення таких дослідницьких завдань:

- вивчити архівні матеріали та джерела права, проаналізувати та порівняти нормативно-правові акти і наукові дослідження щодо теми дисертації;

- показати правову природу та конкретні історичні умови формування інституту адвокатури в Україні на різних етапах її розвитку;

- охарактеризувати соціально-правові джерела функціонування інституту адвокатури в Україні наприкінці XIX–XX ст.;

- простежити динаміку кадрового складу адвокатського співтовариства на різних етапах розвитку інституту адвокатури;

- проаналізувати місце і роль адвокатури у політичній системі суспільства наприкінці XIX–XX ст.;

- відтворити соціально-правову картину формування та функціонування інституту адвокатури наприкінці XIX–XX ст.;

- визначити ступінь доступності у населення та затребуваності юридичної допомоги на українських землях у досліджуваній період та надати оцінку ефективності адвокатської допомоги населенню;

- розкрити особливості організаційно-структурної побудови системи органів адвокатури України наприкінці XIX–XX ст.;

- з'ясувати причини, що викликали необхідність здійснення судових реформ в другій половині XIX в Російській та Австро-Угорській імперіях;

- визначити ставлення українських урядів, за часів Української революції 1917 – 1921 рр., до питання розбудови інституту адвокатури;
- окреслити тенденції розвитку системи органів адвокатури УРСР у період становлення комуністичного тоталітарного режиму (1919–1939 рр.);
- виявити причини та особливості еволюції системи органів адвокатури в УРСР у 1939 р. – серпні 1991 р.;
- надати правову характеристику демократичним перетворенням інституту адвокатури за часів сучасного українського державотворення;
- узагальнити історичний правовий досвід формування та функціонування інституту адвокатури в Україні наприкінці XIX–XX ст.;
- сформулювати історико-правову основу для стратегії розвитку і удосконалення законодавства сучасної України про адвокатуру та адвокатську діяльність.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини в межах яких відбувався історичний процес становлення, розвитку та функціонування адвокатури на українських землях.

Предметом дослідження є історико-правове дослідження адвокатури в Україні наприкінці XIX – XX сторіччя.

Методи дослідження. Для вирішення поставленої наукової проблеми було використано систему філософських, загальнонаукових та спеціально-наукових методів. Враховуючи теоретичні й концептуальні напрацювання провідних українських і зарубіжних вчених-правознавців та істориків держави і права, структура тексту дисертації вибудовувалася з метою послідовного розкриття сукупності обраних для опрацювання проблемних історико-правових питань дослідженого періоду і базувалася на проблемно-хронологічних підходах. Історико-правовий, діалектичний та порівняльно-правовий та інші методи дозволили виявити закономірності формування та функціонування інституту адвокатури наприкінці XIX – XX ст. та розкрити історико-правові передумови організаційно-правового становлення інституту адвокатури в Україні наприкінці XIX–XX ст. (підрозділи 3.1., 3.2, 3.3, 4.1, 4.2, 4.3, 5.1, 5.2). Методи системного (системно-структурного та системно-функціонального) аналізу допомогли проаналізувати структурну побудову та функціональні складові діяльності органів адвокатури наприкінці XIX–XX ст. у взаємовпливах, причинно-наслідкових зв'язках і динаміці, визначити правовий статус і місце даного інституту в системі державно-правових інститутів (підрозділи 4.1, 4.2, 4.3, 5.1, 5.2). Правознавчий інструментарій використовувався для аналізу законодавчої та відомчої нормативно-правової бази, що регламентувала діяльність радянської адвокатури в окреслений період, особливостей правового поля, в якому вони виконували різноманітні завдання політичного керівництва держави (підрозділи 4.1, 4.2, 4.3, 5.1, 5.2). У праці використаний і міждисциплінарний науковий інструментарій. Прийоми компаративістики уможливили зіставлення функцій та компетенцій інституту адвокатури на різних етапах реорганізації (підрозділи 3.1).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше в юридичній науці проведено комплексне ґрунтовне історико-правове порівняльне дослідження процесу становлення та розвитку інституту адвокатури в Україні наприкінці XIX–XX ст. У межах дисертаційного дослідження обґрунтовано низку наукових концептуальних положень, узагальнень і висновків, які мають важливе значення для історико-правової науки України та можуть бути враховані при оптимізації інституту адвокатури в Україні у сучасних умовах, зокрема:

уперше:

- здійснено комплексне узагальнення широкого кола правових та наукових джерел, спеціальної наукової літератури, на підставі чого виявлено закономірності формування та функціонування інституту адвокатури в Україні наприкінці XIX – XX сторіччя;

- реконструйовано порядок комплектування, підготовки та перепідготовки кадрів органів адвокатури у досліджуваний період;

- проведено порівняльний історико-правовий аналіз, визначено спільні риси та відмінності основних напрямків організаційної і фахової діяльності адвокатури у досліджуваний період і на сучасному етапі її функціонування, можливості запозичення окремих елементів досвіду пореформеної адвокатури, адвокатури часів Української революції, адвокатури на етнічних землях України у складі інших держав та радянської адвокатури з метою надання пропозицій щодо організації функціонування адвокатури України на сучасному етапі державотворення;

- обґрунтовано тезу про те, що правовий статус адвокатури радянського періоду у повному обсязі не міг бути прообразом для організації та діяльності адвокатури України через наявність принципових відмінностей радянського і сучасного державно-правових режимів;

- виявлено позитивні зрушення щодо кадрового забезпечення радянських адвокатів. Про це свідчать якісні показники кількості адвокатів які мали вищу юридичну освіту. Так, наприкінці 1980-х рр. вищу юридичну освіту майже стовідсотково мали усі фахівці, які займались адвокатською діяльністю, однак до цього адвокатура постійно відчувала нестачу кваліфікованих працівників протягом усього періоду діяльності радянської адвокатури. Більш всього потреба в юридичних кадрах та юридичних консультаціях відчувалась у географічно віддалених районах.

удосконалено:

- наявну джерельну та історіографічну базу становлення, розвитку та функціонування адвокатури у другій половині XIX – XX ст.;

- теоретичні позиції історико-правової науки стосовно засад організаційно-правової діяльності адвокатури України;

- теоретичні інтерпретації щодо правового статусу та напрямів діяльності адвокатури;

набули подальшого розвитку:

- положення про те, що процес зародження і розвитку української адвокатури відбувався в контексті розвитку основних владних інститутів держави та правової системи;

- інтерпретація законодавчої і нормативно-правової бази, що регулювала діяльність адвокатури у наприкінці XIX – XX ст.;

- положення про основні форми, зміст, спрямованість, організаційну структуру, джерела фінансування адвокатури;

наявні в історико-правовій думці підходи до узагальнення та характеристики історіографії та джерельної бази досліджуваної теми, які охоплюють розробки сучасних як зарубіжних, так і вітчизняних науковців.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що теоретичні положення та історико-правовий матеріал сприятимуть поглибленню наукових знань щодо організаційно-правових засад діяльності адвокатури у період кінця XIX – XX сторіччя й можуть бути використані:

- у навчальному процесі – для підготовки навчальної літератури під час викладання курсів з дисциплін «Історія держави і права України», «Історія держави і права зарубіжних країн», «Історія української адвокатури», а також відповідних спецкурсів історико-правового спрямування у профільних ЗВО, а також при проведенні лекцій-екскурсій зі слухачами, курсантами, студентами;

- у науково-дослідній сфері – як основа для подальшого розроблення історико-теоретичних проблем історії держави і права України, зокрема щодо проблем функціонування української адвокатури на різних етапах її становлення;

- у правозастосовній діяльності – результати дослідження сприятимуть вдосконаленню практичної діяльності адвокатури України.

Апробація результатів дослідження. Основні наукові положення і результати дисертаційного дослідження викладені в доповідях на наукових і науково-практичних конференціях та інших наукових заходах, зокрема на: Міжнародній науково-практичній конференції «Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети» (м. Одеса, Україна, 23–24 січня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Юридична наука: виклики і сьогодення» (м. Одеса, Україна, 12–13 червня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів публічного адміністрування у напрямку розвитку правової системи України» (м. Київ, 11–12 вересня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Особливості розвитку публічного та приватного права в Україні» (м. Харків, 15–16 липня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення» (м. Одеса, Україна, 14–15 жовтня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні» (м. Запоріжжя, 22–23 вересня 2017 р.) Міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI

столітті» (м. Одеса, Україна, 7–8 квітня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина» (м. Запоріжжя, 23–24 червня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин» (м. Одеса, Україна, 10–11 березня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети» (м. Одеса, Україна, 19–20 січня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Право, суспільство і держава: форми взаємодії», (м. Київ, 12–13 січня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні», (м. Запоріжжя, 23–24 лютого 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «VII Закарпатські правові читання» (м. Ужгород, 17–19 квітня 2018 р.); Міжнародній науковій конференції «Сучасні проблеми порівняльного правознавства» (м. Ужгород, 6–8 травня 2018 р.).

Публікації. Основні висновки та окремі положення дисертаційного дослідження викладені у монографії, 21 науковій статті у наукових фахових виданнях України та іноземних держав, 12 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, які об'єднують 14 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Загальний обсяг дисертації — 389 сторінок, з них основного тексту — 328 сторінок, список використаних джерел — 477 найменувань на 42 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, зазначено зв'язок роботи з науковими планами, сформульовано мету та окреслено завдання дослідження, визначено його об'єкт і предмет, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено відомості про їх апробацію й опублікування.

Розділ 1 «Історіографія, джерельна база та методологічні основи дослідження» починається з підрозділу 1.1 *«Стан наукової розробки проблеми»*, де проведено науковий аналіз літератури історичного та юридичного характеру, у якому тією або іншою мірою розкрито окремі аспекти питання щодо організаційно-правових засад формування та функціонування інституту адвокатури наприкінці XIX–XX ст.

Наголошено, що на початку 20-х років були проведені наукові дослідження щодо становлення та розвитку радянської адвокатури та її місця в радянському суспільстві.

У період з 1920-1928 рр. питання стосовно організації діяльності адвокатури обговорювалось досить неполітизовано, і в публікаціях цього періоду висловлювались різноманітні думки стовного того, які завдання та функції має виконувати нова радянська адвокатура. Приміром, в роботі М. Ісаєва, яка присвячена дослідження причин функціонування в 1920 роки підпільної адвокатури та характеристики її діяльності, зазначалось, що з метою викоренення цього явища необхідне забезпечення та підтримка функціонування адвокатури з боку державного керівництва, а також залучення до адвокатської діяльності фахівців в сфері юриспруденції.

Акцентовано увагу, що в наукових працях вчених неодноразово досліджувались питання формування професійної етики адвоката. Так, В. Вегер наголошував, що для радянського адвоката вкрай важливим є формування професійної етики, адже саме адвокат мав бути гарантом дотримання прав громадян та пропагандистом радянського права.

Відзначено, що значний вплив на формування наукових роздумів стосовно адвокатської діяльності у період 1930 – 1950 років мала адміністративно-командна системи того часу. Нажаль, у наукових працях розглядались лише ті питання та проблеми, які були погодженні з партійним керівництвом держави. Враховуючи веління часу науковці тих часів у своїх працях відзначали необхідність керування та контролю за діяльністю адвокатури з боку керівництва партійних органів держави.

Метою праць вчених тих часів було підкреслення ролі та значення партійного керівництва, а також заклик до розширення партійного впливу на адвокатуру.

У наукових дослідженнях М. Кожевникова, М. Равича, М. Шаламова були відзначені деякі позитивні та негативні аспекти, які мали місце у діяльності адвокатів у період Другої світової війни. У період Другої світової війни були маже відсутні дослідження пов'язані зі організацією та діяльністю адвокатури, але у перші післявоєнні роки почали з'являтися праці, в яких підіймалось питання важливості формування інституту адвокатури та підготовки адвокатів. Також характерною ознакою перших післявоєнних років була поява наукових публікацій в яких висвітлювалась необхідність підготовки висококваліфікованих кадрів для адвокатури та продовження розвитку адвокатури в цілому.

У той же час, акцентовано увагу, що в період 1950-1980 років з боку науковців поживавився інтерес до вивчення організаційних засад адвокатської діяльності.

Наголошено, що окремі питання історико-правового аналізу змісту поняття «адвокатська таємниця» були досліджені у дисертації С. М. Логінової. Дисертаційне дослідження В. О. Святоцької присвячено висвітленню історико-правового аналізу інституту адвокатури починаючи з часів Римської імперії і до часів незалежної України. У дисертаційному дослідженні А. Ю. Бойчука розглянуто деякі питання розвитку інституту адвокатури на західноукраїнських землях другої половини XIX – початку XX

століття (на матеріалах Галичини).

У роботі І. Ю. Гловацького досліджено діяльність українських адвокатів східної Галичини як захисників у кримінальних справах щодо обвинувачення у вчиненні політичних злочинів у Галичині в міжвоєнний період. Дисертаційне дослідження Т.С. Коваленко присвячено теоретичному узагальненню проблем дисциплінарної відповідальності адвокатів. У роботі А. В. Меланчук проведене багатоаспектне порівняння законодавчого регулювання дореволюційної присяжної адвокатури та адвокатури України на сучасному етапі.

Підсумовано, що вказаний комплекс джерел вказує на наявність великої кількості матеріалу по даній темі, а це дозволяє зробити висновки та правильно вказати головні питання даного дослідження в роботі.

Незважаючи на те, що історико-правова наука збагатилася працями, що розкривають різні аспекти зазначеної тематики, проте системного історико-юридичного порівняльного дослідження ролі та місця адвокатури у системі державних органів України досі не здійснювалося.

У *підрозділі 1.2 «Джерельна база дослідження»* зазначено, що джерельну базу наукової розвідки складає комплекс нормативних та архівних матеріалів, які зосереджені в бібліотеках і архівних сховищах. Основну групу джерел складають законодавчі та інші нормативно-правові акти: Тимчасове положення про адвокатів «Ustawa prowizoryczna o Adwokatach» (1849 р.), Судові статuti (1864 р.), Statut i porządek czynności Lwowskiej Izby Adwokatów (1864), Адвокатський устав (1868 р.), Розпорядження міністра судівництва від 11 грудня 1897 року, котре було видавано на основі закону від 26 березня 1890, В. з. д. ч. 58, тарифу на винагороди за означені тим законом чинитиби адвокатів та їх канцелярій (1897 р.), Розпорядження міністерства судівництва із 16 падолиста 1898, котрим змінюється розпоряджень з 11 студня 1899, В. з. д. ч. 293 (тарифу адвокатських орудок) (1898 р.), Розпорядок міністерства судівництва зі 17 червня 1904, яким дозволяється адвокатам, адвокатським кандидатам і оборонцям в карних справах носити урядовий одяг (1904 р.), Закон із 16 падолиста 1906, яким змінюється і доповнюються постанови дисциплінарного устава для адвокатів і адвокатських кандидатів з 1 цвітня 1872, в. з. д. ч. 40 і адвокатського устава з 6 липня 1868, В. з. д. ч. 96 (1906), Конституція УНР-ЗУНР (1918 р.), Закон УНРади «Про тимчасову організацію судів і власті судейської» (1918), Закон УНРади «Про зміну трибуналів першої інстанції в карних справах» (1918 р.), Закон ЗУНР «Про тимчасову організацію судів і судової влади» (1918 р.), Законі Директорії «Про вибори та призначення мирових суддів» (1919 р.), Декретозакон про участь адвокатів у кримінальних процесах на Буковині № 4903 (1919 р.), Закон про уніфікацію адвокатського корпусу (1923 р.), Закон про організацію діяльності адвокатури (1931 р.), Тимчасовий статут Палестри (адвокатури) Польської держави (1918 р.), Закон «Про устрій адвокатури» (1932, 1938 рр.), Закон «Про організаційну форму діяльності адвокатів Підкарпатської Русі» (1922 р.), розпорядження Міністерства судівництва «Про тимчасове

управління агенди досі незорганізованої адвокатської палати для Підкарпатської Руси»» (1938 р.), Декрети про суд, Положення про народний суд 1918 і 1920 р., Положення про адвокатуру УСРР (1922 р.), Положення про консультації для надання юридичної допомоги населенню, що організовуються колегіями захисників (1922 р.), Положення про колегії захисників (1922 р.), Інструкція про організацію губернських колегій захисників при губрайнарсудах (1922 р.), Основи судоустрою СРСР і союзних республік (1924 р.), Кримінально-процесуальний кодекс УСРР (1925 р.), Конституція СРСР 1936 рр., декрети про суд, Положення про народний суд 1918 і 1920 рр., основи судоустрою СРСР і союзних республік 1924 р., Положення про судоустрій УСРР 1926 р., Основи законодавства про судоустрій Союзу РСР, союзних і автономних республік 1958 р., кримінально-процесуальні кодекси розглянутого періоду. До числа джерел даної групи також були віднесені Циркуляри та Постанови ЦК ВКП (б) (КПРС), Циркуляри і накази Наркомату (Міністерства) юстиції, підзаконні акти, що регламентували діяльність адвокатів і адвокатських об'єднань: Постанова III сесії ВЦВК «Про адвокатуру» (1922), Положення про колегії захисників (1922), Положення про колективи членів колегії захисників (1932 р.).

Обґрунтовано, що характерною особливістю джерельної бази дослідження є використання великої кількості нормативно-правових актів, законів, підзаконних нормативних актів, відомчих наказів та інструкцій, які були оприлюднені в офіційних урядових періодичних виданнях, «Бюлетені Народного комісаріату юстиції УСРР», офіційних органах НКЮ УСРР («Вестник советской юстиции», «Вісник радянської юстиції», «Революційне право» та ін.) та НКЮ РСФРР («Еженедельник советской юстиции»).

Основними історичними джерелами, де вміщено законодавчі акти, що регулювали адвокатську діяльність в УСРР та їх взаємодію з органами державної влади і управління, установами і організаціями – усією сукупністю елементів державного механізму – стали «Збірник законів та розпоряджень Робітничо-селянського уряду СРСР», що видавався при управлінні справами РНК СРСР, «Сборник законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства СССР, издаваемых при управлении делами СНК СССР», «Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины», «Збірник узаконень і розпоряджень Робітничо-селянського уряду України», «Собрание законов и распоряжений рабочего и крестьянского правительства». У зазначених періодичних офіційних виданнях друкувались постанови ЦВК СРСР, ВУЦВК, РНК УСРР і СРСР, нормативно-правові акти Народного комісаріату юстиції УСРР, положення, накази та інструкції, тлумачення стосовно використання та застосування нормативно-правових актів, якими було врегульовано організацію діяльності адвокатури та порядок її взаємодії з іншими державними органами.

Важливим джерелом інформації для проведення дослідження особливостей формування та функціонування інституту адвокатури в

УСРР/УРСР в ХХ ст. є службова документація щодо документообігу центральних та місцевих органів юстиції, яка зберігається у деяких архівах України, зокрема у фондах: Центрального державного архіву вищих органів державної влади та управління України (Ф. 905 – Державний сенат Української держави, Ф. 2208 – Міністерство юстиції Української народної республіки, Ф. 2207 – Міністерство юстиції Української держави, Ф. 8 – Народний комісаріат юстиції УСРР), Державного архіву Харківської області.

Історико-правовий аналіз цих джерел дає можливість говорити про те, що не всі вони є рівноцінними за юридичною силою та за своїм змістом. Серед них існує багато таких, що містять актуальний фактичний матеріал, глибокі роздуми, обґрунтовані висновки, а частина є значущою лише вибіркокими моментами або загальними дискусіями, спогадами, які вимагають здійснення їх ретельного аналізу. Проте всі ці джерела, незважаючи на їх суб'єктивність, заслуговують на увагу, оскільки надають можливість для більш повного розуміння різнопланового функціонування інституту адвокатури в УСРР/УРСР на різних етапах її розвитку.

Підсумовано, що при виконанні дисертації використано різні за видовою належністю та змістом історичні джерела (законодавчі акти, подальші інструкції та циркуляри до них, документи офіційного діловодства, матеріали тогочасних періодичних видань, мемуарні твори тощо), необхідні для вирішення визначених дисертаційних завдань та більш глибокого й усебічного осмислення специфіки організації та функціонування інституту адвокатури в радянський період, його ролі та місця в радянській моделі державності України.

У підрозділі 1.3 *«Теоретико-методологічні засади дослідження»* надано розгорнуту характеристику методологічної основи дисертації й зазначено, що вона базується на універсальному діалектичному методі пізнання. Його використання як базового було зумовлено тим, що система адвокатури радянського типу з моменту формування зазнавала значних трансформацій, що відповідало тенденціям розвитку радянського суспільства, ідеологічної політики, командно-адміністративної економіки.

У цілому методологічний арсенал роботи представлений системою філософських, загальнонаукових та спеціально-наукових методів наукового пізнання, що забезпечили об'єктивний аналіз досліджуваного предмета.

Філософський метод матеріалістичної діалектики дав змогу розглянути проблему в динаміці її розвитку, показати єдність і боротьбу протилежностей, зокрема, у підходах державної влади щодо необхідності запровадження інституту адвокатури наприкінці ХІХ-ХХ ст., пояснити державно-правові зміни, котрі відбулися на українських землях упродовж ХІХ-ХХ ст.

До групи загальнонаукових методів віднесено: метод аналізу та синтезу (його застосування дало змогу проаналізувати нормативно-правове забезпечення функціонування інституту адвокатури від перших років панування радянської влади на території України до більш пізніх етапів

радянської державності); співвідношення загального та окремого (використовувався при характеристиці функціонування державних органів в умовах радянського політичного режиму і визначення ролі адвокатських установ); методи сутнісно-змістовного та імітаційного моделювання (дали можливість якісно охарактеризувати зміст діяльності адвокатури в радянській Україні); метод сходження від абстрактного до конкретного (відкрив можливість висвітлити тоталітарний характер діяльності системи адвокатури в УРСР); системний, структурний, функціональний та інші загальнонаукові методи, за допомогою яких вдалося розкрити політичні, ідеологічні, організаційно-правові чинники, які безпосередньо вплинули на інституційне становлення та організацію функціонування системи адвокатури.

Спеціально-наукові методи представлені методом збору й обробки правової інформації, формально-юридичним, статистико-правовим, порівняльно-правовим методом, а також підгрупою історичних методів (історико-оглядовий, періодизаційний, проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, історико-хронологічний, історико-герменевтичний, історико-типологічний методи).

Застосування методу збору й обробки правової інформації став у нагоді при дослідженні чинників формування та тенденцій еволюції системи адвокатури у контексті трансформації правової системи України. Формально-юридичний – для повноцінного висвітлення і з'ясування особливостей нормативно-правового забезпечення функціонування системи адвокатури в Україні наприкінці XIX-XX ст. У свою чергу, статистико-правовий метод дав змогу проаналізувати кількісні показники адвокатської діяльності. Застосування підгрупи історичних методів у поєднанні з юридичними дало можливість проаналізувати сутність і значення діяльності органів в Україні для утвердження радянської влади і підтримання тоталітарного режиму, виявити й проаналізувати різні аспекти, які характеризували функціонування системи адвокатури нашої держави упродовж майже цілого минулого століття, забезпечило можливість оптимального використання до сьогодні не опрацьованих архівних матеріалів, спеціальних джерел правової інформації, зокрема нормативних та наукової літератури.

Розділ 2 «Становлення та трансформація адвокатури на території України у кінці XIX – на початку XX ст.» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Правові засади розвитку адвокатури на українських землях у складі Російської імперії у кінці XIX – на початку XX ст.»* значно ширше у порівнянні з наявною історико-правовою літературою висвітлено, що зародження та становлення інституту адвокатури в нашій державі більшість учених пов'язують із демократичними реформами Олександра II і прийняттям Закону від 20 листопада 1864 р. «Установа судових установлень», відповідно до якого було проголошено відділення суду від органів законодавчої та адміністративної влади, закрите станове судочинство

було замінено судом присяжних, який був заснований на принципах гласності, була проголошена незалежність і незамінність суддів, реорганізована прокуратура.

Акцентовано увагу на тому, що у законодавчих документах XIX ст. містяться основні засади судового представництва і правозаступництва. Можна сказати, що законодавство другої половини XIX ст. у сфері організації діяльності присяжних повірених являло собою основу для діяльності адвокатів радянської доби і більш того, для інституту адвокатури у сучасному розумінні. Принципи, які були покладені основу організації діяльності присяжних повірених залишаються актуальними у нашій державі і до сьогодні.

Відзначено, що деякі прогресивні досягнення в законодавстві Російської імперії, заслуговують глибокого аналізу для вдосконалення сучасної нормативно-правової бази у сфері діяльності української адвокатури.

Звернено увагу на сталість та стабільність Положення уведеного Судовою реформою 1864 р., яке із незначними змінами та доповненнями діяло до 1917 р. Даний факт можна пояснити позитивним сприйняттям адвокатури з боку суспільства як демократичного інституту існування якого у державі мало за мету забезпечення суддівської незалежності та дотримання принципу законності під час розгляду справ у суді.

Підрозділ 2.2 «Правові засади діяльності адвокатури на українських землях у складі Австро-Угорської імперії у кінці XIX – на початку XX ст.» присвячено аналізу особливостей запровадження інституту адвокатури на західноукраїнських землях.

Акцентовано увагу на тому, у австрійському законі про суду від 1 травня 1781 р., а потім і у законах 1802 р. та 1826 р. досить детально було закріплено вимоги до професійних якостей особи, яка мала намір стати адвокатом.

Розкрито значення Тимчасове положення про адвокатів «Ustawa prowizoryczna o Adwokatach» від 16 серпня 1849 р., яким було прописано окрім професійних вимог до майбутніх адвокатів, процедуру розгляду справи про дисциплінарні проступки адвокатів.

Наголошено, що вперше питання організації самоврядування й автономії адвокатури були закріплені у липні 1868 р. в Австро-Угорщині у новому положенні про адвокатуру. При цьому вимоги до особи, яка мала намір стати адвокатом, були вже не такими високими, адже складання адвокатського іспиту й наявність ступеня доктора права не були обов'язковими.

Відзначені особливості дисциплінарного провадження проти захисника, які були закріплені 1 квітня 1872 р. в Австрії з прийняттям адвокатського дисциплінарного статуту.

Наголошено, що відповідно до Закону від 16 листопада 1906 р., було змінено та доповнено Постанову дисциплінарного статуту для адвокатів та адвокатських кандидатів.

Зроблено висновок про те, що наприкінці XIX ст. і до початку Першої світової війни вважається періодом найбільшого розвитку інституту адвокатури на західноукраїнських землях в складі Австро-Угорської імперії.

Підрозділ 2.3 «Правове становище адвокатури під час подій Української революції 1917 – 1920 рр.» присвячено правовим засадам організації державної влади, формуванню системи судочинства та органів адвокатури під час подій Української революції 1917 – 1920 рр. Утворення ЗУНР стало передумовою для формування нової національної судової системи, необхідної для збереження правопорядку та законності в нестабільних соціально-економічних і політичних умовах.

Відповідно до розпорядження Державного секретаріату юстиції ЗУНР від 20 лютого 1919 р. було визначено порядок складання іспитів на судові посади. З метою організації проведення цих іспитів формувались спеціальні комісії на чолі з головами окружних судів. Персональний склад комісії формувався строком на три роки за поданням голови комісії із подальшим затвердженням Державним секретарем судівництва. При проведенні конкурсу претендентів на посади мало бути вдвічі більше ніж призначуваних.

До складу комісій найчастіше входили викладачі Львівського університету, фахівці у сфері цивільного права та процесу, кримінального права та процесу право, торгівельного права, до прийняття іспитів також залучались практикуючі судді та адвокати. До складу іспитових комісій, які формувались при окружних судах, входило п'ять осіб, більшість з яких мали бути суддями і один адвокатом. Екзаменаційну комісію при окружному суді у Станіславові створено 23 березня 1919 р.

До присяжних засідателів ставились наступні вимоги: грамотні, писемні чоловіки віком від 30 до 60 років, місцем народження яких була територія Галичини або інших регіонів колишньої Австро-Угорщини, при цьому вони повинні були мешкати в тій місцевості не менше одного року та мали змогу сплачувати 20 крон сталого податку. Виключення надавалось тим особам, які на професійній основі займались адвокатською чи нотаріальною діяльністю, мали титул доктора або викладали у вищих і середніх закладах освіти.

Наголошено, що напружена ситуація яка склалась у ході польсько-української війни і наявність у тилу значної кількості диверсійних груп та шпигунських організацій потребувала формування мобільніших органів, окрім існуючих військових судів. Польові суди в ЗУНР були створені 3 грудня 1918 р. відповідно до Розпорядження Державного секретаріату. Військові судді призначались Державним секретаріатом військових справ серед офіцерів української армії, котрі були цивільними суддями або юристами, які склали суддівський чи адвокатський іспит. Державному секретарству військових справ підпорядковувався і весь допоміжний апарат судів.

Зазначено, що в той час організація та діяльність адвокатури зазнала

найменше змін. Накопичений досвід в Австро-Угорщини був використаний ЗУНР в організації та діяльності органів адвокатури. З метою ефективного забезпечення функціонування адвокатури адвокати мали скласти письмову присягу. Палату адвокатів було запропоновано сформуувати у Станіславові.

Законодавчо було закріплено термін «адвокат», а Палату адвокатів було визначено як орган організації діяльності адвокатів. Обов'язковою умовою для здійснення адвокатської діяльності в ЗУНР було складання присяги, відповідно до якої адвокати мали діяти виключно в межах передбачених законодавством республіки та в інтересах народу.

Обґрунтовано висновок, що організація системи судочинства в ЗУНР була одним із здобутків національного уряду, а побудова незалежної судової системи, органів прокуратури, адвокатури і нотаріату ґрунтувалися на власній нормативно-правовій базі, характерною рисою якої був демократичний та суспільно-політичний вектор. Організаційно-правові основи діяльності адвокатури в ЗУНР були визначені як такі, на первинному етапі становлення та розвитку органів адвокатури республіки.

Аналіз процесуального законодавства періоду Директорії дозволив зробити висновок, що і за її часів продовжувало існування більшість судових інституцій, заснованих ще до революції, чи проголошених Тимчасовим урядом Росії. Наприклад, у законі від 19 лютого 1919 р. «Про вибори та призначення мирових суддів», передбачалося, що відповідно до ст. 4 «місцевому самоврядуванню чи надзвичайному зібранню необхідно обрати потрібну кількість мирових суддів, спираючись на закон колишнього російського уряду від 4 травня 1917 р.».

Виявлено, що важливу роль у розвитку процесуального права доби Директорії відіграв Закон «Про надзвичайні військові суди» від 26 січня 1919 р. Свої судові засідання вони повинні були розпочинати не пізніше місяця з дня скоєння злочину. На початку своєї роботи суд постановляв, чи засідання буде відкритим або закритим. Розгляд справи, участь прокурора, адвоката, свідків та інших осіб у судовому процесі здійснювались на підставі правил, встановлених у військово-судовому процесі, згідно з кн. 24 Зводу військових постанов Російської імперії 1869 р.

Ст. 25 визначала, що оголошений прилюдно головою суду вирок вважався остаточним, не підлягав оскарженню і виконувався негайно. Цивільні особи, яким не була присуджена смертна кара, передавалися цивільній владі для подальшого розпорядження. У випадку засудження обвинуваченого до найвищої міри покарання, він або його адвокат отримували право впродовж 6 годин звернутися до начальника військового округу з проханням про полегшення вироку (ст. 26). До отримання рішення останнього, розстріл відкладали. Після передання всіх вироків до виконання Надзвичайний військовий суд вважався розформованим і всі свої справи передавав до найближчого штабного суду. Цей нормативно-правовий акт закріпив низку демократичних принципів кримінального процесу, які не втратили своєї актуальності і на сучасному етапі. Серед них: дотримання

законності, надання підозрюваним, обвинуваченим та підсудним особам права на захист, залучення народу до здійснення правосуддя тощо. Втім, одночасно, Закон мав деякі недоліки: за однакові правопорушення, які не передбачали найвищої міри покарання, старшини отримували суворіші санкції у порівнянні з рядовими. Це, безперечно, порушувало принцип рівності всіх учасників судового процесу перед законом; призначення всіх членів суду, зокрема і прокурора з адвокатом, знаходилося у компетенції особи, згідно з наказом якої відбувалося формування надзвичайного військового суду; була відсутня процедура проведення попереднього слідства; невизначеність мінімальних та максимальних строків тюремного ув'язнення підсудного, засудженого за певні злочини. Це давало суддям право визначати термін позбавлення волі самостійно. Члени суду могли не мати професійної освіти юриста, достатньо було просто бути грамотним. Було відсутнє забезпечення подання апеляцій та касацій з метою оскарження судових вироків, матеріальні та процесуальні норми права було поєднано в рамках одного законодавчого акту.

Розділ 3 «Розвиток адвокатури в 1919 – 1939 рр.» охоплює коло питань щодо діяльності радянської адвокатури на початковому етапі становлення та в період нової економічної політики, трансформації адвокатури в УСРР в роки становлення комуністичного тоталітарного режиму і особливостей розвитку інституту адвокатури на етнічних українських землях у складі інших держав.

У підрозділі 3.1 *«Радянська адвокатура на початковому етапі становлення та в період НЕП»* доводиться, що саме цей період, був надзвичайно складним і суперечливим періодом в історії України. Початок та втілення у життя радянським керівництвом держави нової економічної політики потребувало постійної участі адвокатів у розгляді цивільно-правових спорів. Цей факт зумовив необхідність прийняття РНК УСРР у 1921 р. постанови про збільшення кількості юридичних консультацій.

Наголошено, що проведення судової реформи 1922 р. безпосередньо стосувалась формування адвокатури, у цьому році було прийнято низку нормативно-правових актів, які визначали порядок організації та функціонування адвокатури, серед основних слід відмітити наступні: Положення про судоустрій Української РСР від 16 грудня 1922 р., Положення про адвокатуру Української РСР від 2 жовтня 1922 р, Інструкцію НКЮ УРСР про організацію губернських колегій оборонців у кримінальних та цивільних справах від 14 листопада 1922 р.

Відзначено, що однією із перших колегій оборонців, яку було сформовано відповідно Положення про консультації для надання юридичної допомоги населенню від 27 грудня 1922 р. була Чернігівська губерньська колегія оборонців.

29 жовтня 1924 р. були затверджені Основи судоустрою СРСР і союзних республік, а з червня 1925 р. колегії захисників продовжили свою діяльність при новостворених окружних судах, які, в свою чергу, були

сформовані у зв'язку з адміністративно-територіальними змінами у державі та ліквідацією губерній.

Новий закон передбачав відродження інституту адвокатури на губернському і повітовому рівнях. Про створення загального об'єднання адвокатів в ньому не йшлося. Це свідчить про спадкоємність в організації між дореволюційною та радянською адвокатурою. Відсутність централізованої структури та органів управління в двох адвокатурах призвело до постійного жорстко контролю міністерством юстиції, відсутності поваги з боку суддів і необхідності погодження з другорядною роллю на судовому процесі. Обидві знаходились у прямій залежності від державних органів стосовно покладених на них функцій.

Після ліквідації у 1925 р. губерній, колегії оборонців створювалися при окружних судах. Діяльність оборонців, відповідно до Положення про Судоустрій 1925 р., здійснювалася у двох формах: через приватний кабінет та юридичні консультації, що організовувались за завданням Народного Комісаріату Юстиції та окружного суду.

12 вересня 1928 р. колегія НКЮ УРСР прийняла постанову «Про реорганізацію колегій захисників», відповідно до якої колективна форма організації діяльності адвокатів була визнана оптимальною. 1 жовтня 1928 р. колегія НКЮ УРСР затвердила положення про юридичні консультації, яке діяло разом з попереднім та визначало порядок організації праці членів колегії.

Положенням про судоустрій від 11 вересня 1929 р. було визначено, що у своїй діяльності колегія адвокатів має керуватися даним положенням та виконувати вказівки НКЮ УРСР, організаційно колегії були складовою частиною окружних судів.

Зроблено висновок, що наприкінці 20-х — на початку 30-х років ХХ ст. кадровий склад радянської адвокатури за освітнім рівнем можна розподілити так, що половина з них мала вищу юридичну освіту, а інша половина виконувала адвокатські функції за наявності лише середньої, а інколи і нижчої освіти. Наявність у половини адвокатів вищої юридичної освіти пояснюється тим, що вони здобули її ще у дореволюційний період. В ці роки розгляд справ у суді за участю захисників-жінок практично не проводився. Слід констатувати, що кадровий склад тогочасної адвокатури наочно ілюстрував ту недовіру до захистків, яка існувала у суспільстві.

У підрозділі 3.2 «Трансформація адвокатури в УСРР в роки становлення тоталітарного режиму» звернено увагу на те, що у цей період відбувалося викривлення функцій інституту адвокатури. Виникає зацікавленість щодо юридичної природи адвокатури. Цей аспект дає змогу дослідити функції захисту у судовому процесі та визначити питання взаємодії між адвокатурою та органами правопорядку. Існував недолік стосовно здійснення управління адвокатурою з боку партійних та державних органів. Питання про процесуальний статус адвокатури під час судового розгляду справ. Про рівень ефективності надання юридичної допомоги та

судового захисту громадян в роки панування тоталітарного режиму.

Проаналізовано норми Положення про судоустрій УРСР від 25 вересня 1931 р., постанови НКЮ від 11 лютого 1932 р. «Про структуру та функції обласних органів НКЮ», Положення «Про колективи захисників» від 27 лютого 1932 р.

Аналіз місця і значення радянської адвокатури в системі органів юстиції показав, що діяльність радянської адвокатури розглядалась, як діяльність інших трудових колективів, зокрема, в діяльності завідувачів консультацій спостерігались елементи змагальності. При цьому сфера діяльності адвокатів у період становлення тоталітарного режиму постійно звужувалась, однак все ж таки інститут радянської адвокатури, як і раніше зберіг свою корпоративно-автономну сутність.

У підрозділі 3.3 «Правове становище адвокатури на етнічних землях України у складі інших держав (Румунія, Польща, Чехословаччина)» наголошується, що з метою консолідації адвокатського корпусу та подолання таких «негативних проявів» у діяльності адвокатури Румунії в цілому та на Буковині зокрема, у травні 1921 р. в Бухаресті відбувся перший Конгрес адвокатів об'єднаної Румунії із завданням створити єдине законодавство, яке регламентувало б діяльність адвокатури всієї держави. На цьому Конгресі 8 травня 1921 р. було ухвалено законопроект про уніфікацію законодавства про адвокатську діяльність, за який проголосували й присутні там представники Буковинського адвокатського бюро. Враховуючи ситуацію, що склалася в адвокатурі Буковини, у 1921 р. був прийнятий Закон про адвокатуру, який містив три статті та дозволяв адвокатам виступати перед судовими установами всієї держави, скасовував будь-які закони та інші акти, які суперечили цьому Закону. Але навіть після прийняття Закону про адвокатуру адвокатам, які були зареєстровані при інших бюро та хотіли перейти до Чернівецького бюро, тут безпідставно відмовляли, тому міністром юстиції було видано циркуляр спеціально для судових установ та адвокатського бюро Буковини № 25.675 від 8 червня 1922 р. З метою остаточного вирішення «конфліктів» у діяльності адвокатури на Буковині був прискорений законодавчий процес, результатом якого стало прийняття Закону про уніфікацію та організацію адвокатського корпусу, який був пролонгований Королівським декретом № 610 від 19 лютого 1923 р. Новий Закон був розроблений з урахуванням особливості регламентації діяльності адвокатури по всій «Великій Румунії», особливо Буковини, від якої було запозичене складання адвокатських іспитів, але скасовано обов'язковість наявності диплома доктора права для кандидатів у адвокати. Адвокатам заборонялося провадити комерційну діяльність як самим, так і через уповноважених ними осіб, займатися діяльністю, яка принижує адвокатську гідність або обмежує адвокатську незалежність, перебувати у лавах Збройних сил, бути державними нотаріусами, монахами, священиками тощо. Після проходження стажування кандидат складав адвокатський кваліфікаційний іспит за умови отримання на те дозволу та рекомендації від декана бюро. У

міжвоєнний період законодавством про адвокатуру в Румунії була встановлена нова (за європейським зразком) система органів управління адвокатурою. Загострення політичної нестабільності на початку другої половини 30-х років XX ст. змусило румунську владу у квітні 1936 р. прийняти новий Закон про адвокатуру, який спростив процедуру отримання права займатися адвокатською діяльністю, відновивши раніше скасоване право на це ліценціатів права, розширив права стажистів.

Відзначено, що адвокатура у Польщі у міжвоєнний час на початку формувалася на засадах адвокатського самоврядування, а в останнє передвоєнне десятиліття посилюлися тенденції до втручання держави у діяльність адвокатури, посилення впливу на неї виконавчої влади (через контроль з боку міністра юстиції, участі призначених президентом осіб у діяльності головної адвокатської ради).

Щодо становища адвокатури у Закарпатті в чехословацький період, то варто акцентувати увагу на значному кількісному збільшенні адвокатів. Водночас, це не призвело до остаточного формування правозахисного інституту, і тільки надало нового витку реорганізації адвокатури у досліджуваний період.

У Розділі 4 «Еволюція системи органів адвокатури УРСР 1939 р. - серпень 1991 р.» дослідженні питання діяльності радянської адвокатури в УРСР у період Другої світової війни, системи адвокатури УРСР у повоєнний період та у 60-х – першій половині 80-х рр. XX ст.

У підрозділі 4.1 «Радянська адвокатура в УРСР у період Другої світової війни» звернено увагу на те, що за умов війни важливі зміни відбулися в радянському законодавстві. Уже в перші дні війни відповідно до статті 49 Конституції СРСР було видано указ Президії Верховної Ради СРСР «Про воєнний стан», який встановлював, що на територіях на яких було оголошено військове положення до військового командування переходили функції держави в сфері оборони, забезпечення правопорядку та захисту державних інтересів. Винні за злочини, вчинені у місцевостях, оголошених на військовому положенні, підлягали притягненню до кримінальної відповідальності за законами військового часу. Вирок, який було винесено військовим трибуналом, міг бути змінений або скасований лише у порядку нагляду. Це, в свою чергу, означало звуження процесуальних прав обвинуваченого і мінімізацію участі в таких справах адвокатури.

Зазначено, що наказом «Про поліпшення роботи юридичних консультацій колегій адвокатів» від 29 серпня 1943 р. № 21 внесені зміни в діяльність органів адвокатури, він в деякій мірі коригував організаційну структуру, кадровий склад, зміцнював вплив органів державної влади, партійних організацій на колегії адвокатів. Народному комісаріату юстиції надавалося ще більше повноважень у сфері контролю над інститутом адвокатури. Військовим трибуналам було розширено перелік категорій справ які вони мали право розглядати. Серед складів злочинів які були віднесені до компетенції військових трибуналів були: злочини проти держави, злочини

проти державної та суспільної власності, а також усі склади злочинів які були вчинені військовослужбовцями. При цьому військові трибунали були наділені правом прискореного розгляду справи. За умов отримання напередодні дня слухання справи повідомлення від суду президіями колегій і юридичними консультаціями мали виділятися адвокати. З урахуванням надзвичайної ситуації воєнного часу, перед обласними колегіями адвокатів постали такі завдання: надання юридичної допомоги військовослужбовцям, членам їх сімей та інвалідам Великої Вітчизняної війни, обслуговування «усуспільненого сектора», підвищення якості роботи, грамотний розподіл кадрів у зв'язку зі зміною складу колегії, навчання стажистів, введення дисциплінарного провадження та суспільно-масової правової роботи, яка особливо була актуальна за умов війни.

Наголошено, що у роки війни продовжували функціонувати партійні організації при обласних колегіях адвокатів. Протоколи засідань партійного комітету дозволяють краще зрозуміти коло проблем, з якими зіткнулися органи захисту в роки війни. На партійних зборах обговорювалися всі поточні проблеми адвокатури. Жорстко каралися запізнення і випадки відсутності на зборах. У воєнний період контроль за органами адвокатури державною владою здійснювався відповідно до наказу народного комісаріату юстиції СРСР «Про поліпшення роботи юридичних консультацій колегії адвокатів» від 29 серпня 1943 р. № 21 і відповідно до інструкції народного комісаріату юстиції СРСР «Про організацію контролю за якістю роботи адвокатів» від 26 грудня 1944 р. № 64. У першому документі народний комісаріат юстиції випустив рекомендації про порядок і форми роботи виробничих нарад. Вони скликалися щомісяця в обов'язковому порядку в юридичних консультаціях з кількістю понад 5 осіб. Основним їх завданням було обговорення матеріалів узагальнення адвокатської практики і перевірок якості захисту, розбір виступів у судах, «повідомлення та доповіді висококваліфікованих адвокатів», адвокатів-початківців і стажистів з розбором «позитивних моментів і помилок», обговорення директив народного комісаріату юстиції, питань організації роботи консультацій.

Серед порушень, вчинених адвокатами у воєнний період, найбільш часто зустрічалися такі, як обман клієнта, випадки відступу від трудової дисципліни, дезертирство з місця роботи, порушення інструкції народного комісаріату юстиції СРСР «Про порядок оплати за надану населенню юридичну допомогу» від 02 жовтня 1939 р., а також підготовка «невитриманих», малограмотних виступів в ході судових процесів, «побутове занепадання» і пияцтво. Непоодинокими були й порушення трудової дисципліни, які проявлялися у відсутності чергових в юридичних консультаціях, в не проведенні виробничих нарад, в не проведенні обліку або реєстрації. Як правило, вони мали місце в районних юридичних консультаціях.

Наголошено, що у роки війни акцент в роботі адвокатури був зроблений на громадській роботі. Визначивши, що робота адвоката в державі

повинна відповідати потребам соціалістичного суспільства, і вбачаючи в радянському адвокаті провідника та пропагандиста нової ідеології, держава намагалася ретельно контролювати роботу органів адвокатури.

Роль адвокатів у вирішенні правових проблем радянської держави за умов війни була велика. Адвокати здійснювали колосальну роботу, пов'язану з наданням пільгової правової допомоги військовослужбовцям та членам їх сімей, безкоштовною юридичною діяльністю з обслуговуванням державних організацій, підприємств і установ, колгоспів і радгоспів. Не варто забувати про суспільно-масові та пропагандистські роботи, про навчання стажистів, про підвищення власної кваліфікації, адже все це було додатковим навантаженням в режимі звичайної правової діяльності.

У підрозділі 4.2 «Система адвокатури УРСР у повоєнний період (середина 1940-х - кінець 1950-х рр.)» зауважено, що післявоєнний період в Україні став важливим етапом відбудови зруйнованого війною народного господарства, поновлення радянських органів влади та управління. Переведення держави на мирні рейки призвело до змін, яких аж ніяк не можна було уникнути. Перш за все, по завершенню війни в системі державних органів відбулись організаційно-структурні зміни, так 4 вересня 1945 р. Рішенням Президії Верховної Ради СРСР було ліквідовано Державний комітет оборони та його підрозділи. У зв'язку із відміною військового стану політичне, господарське та військове керівництво державою було передано державним та місцевим органам влади.

Масові політичні репресії в перші повоєнні роки знову стали набирати обертів. На зміну «великому терору» 30-х рр. XX ст. прийшло систематичне придушення навіть самої можливості появи опозиційної думки в країні, прагнення контролювати, а за найменшої підозри – переслідувати представників нової партійної або професійної еліти, яка ще тільки формувалася.

Адвокати 40-50-х рр. XX ст. знаходилися під жорстким ідеологічним пресом комуністичної системи, були зобов'язані не тільки поділяти, але також і постійно вивчати та пропагувати офіційну ідеологію. Але при цьому основні напрямки роботи адвокатури поступово змінювалися. Головними стали кадрові питання, а саме забезпечення кадрами тих районів країни, де дефіцит адвокатів відчувався особливо гостро. Не випадково знову загострилася проблема професійної та ідейно-політичної підготовки і перепідготовки працівників адвокатури. Крім того, адвокатів стали все активніше залучати до громадської діяльності, перш за все в різного роду ідеологічні та виборчі кампанії.

У період 40-50-х рр. XX ст. основою нормативної бази, яка визначала роботу органів адвокатури, залишалося «Положення про адвокатуру» від 1939 р. Уже до кінця війни деякі його пункти втратили свою актуальність.

У 1948 р. в Міністерстві юстиції СРСР було розроблено новий проект положення. За відсутності нового положення Міністерство юстиції намагалася здійснити необхідні перетворення в діяльності адвокатури за

рахунок прийняття різного роду інструкцій і методичних вказівок. Адвокатура в другій половині 40-х - на початку 50-х рр. XX ст. була найбажанішою юридичною професією, бо розглядалася багатьма як професія, пов'язана з істотними фінансовими ризиками, а більшість студентів-юристів хотіла працювати з фіксованою зарплатою після закінчення інституту. Процеси, що протікали в адвокатурі України, досить наочно відображають стан справ в адвокатському співтоваристві всієї країни в післявоєнний період. Кінець 40-х рр. XX ст. є часом початку формування нової моделі організації колегії. Зокрема, відбулися зміни в процедурі обрання президії обласної колегії адвокатів.

У 1958 р. відбулися зміни в правилах внутрішнього трудового розпорядку юридичних консультацій. Особлива увага приділялася діловодству в юридичних консультаціях і президії колегії. Структури прагнули до створення налагодженої системи виконання різних інструкцій, вказівок вищих органів, наказів. Правилами внутрішнього трудового розпорядку в юридичних консультаціях передбачалося, що адвокати були зобов'язані весь робочий час, вільний від судових засідань, бути присутніми в консультації. Контроль здійснювався за допомогою журналів приходу і виходу захисників. На виконання наказів Міністерства юстиції СРСР від 12 січня 1948 р. № 4 «Про заходи щодо зміцнення кадрів адвокатів» і № 3 від 20 січня 1948 р. «Про дисциплінарну практику колегій адвокатів» була проведена загальна атестація адвокатських колегій.

18 лютого 1950 р. Міністерство юстиції СРСР затвердило наказ № 10 «Про поліпшення керівництва органів юстиції роботою адвокатури». Після його видання намітилося поліпшення керівництва діяльністю колегій адвокатів з боку місцевих органів юстиції. Начальники обласних і республіканських управлінь юстиції стали проявляти більшу увагу до роботи колегій, вжили заходів для зміцнення кадрів адвокатури, посилювали контроль за якістю юридичної допомоги, станом трудової дисципліни.

Подвійне управління, яке було особливістю механізму взаємодії органів державної влади з адвокатськими організаціями, призводило до збоїв, оскільки нерідко керівник відділу адвокатури Міністерства юстиції і голова президії колегії одночасно видавали накази завідувачам консультацій про вчинення тих чи інших дій.

У квітні 1956 р. Міністерством юстиції СРСР було прийнято рішення щодо нагальної потреби в прийнятті нового нормативно-правового акту який регламентував би порядок діяльності адвокатури в СРСР. Для цього відділу адвокатур Міністерства юстиції СРСР було доручено розробити даний документ, але після підготовки проекту положення державне керівництво прийняло рішення щодо самостійного вирішення цього питання адвокатами союзних республік. Виконання даної вказівки було втілено в життя шляхом прийняття Верховними Радами республік Положень про адвокатури, які за своїм змістом були ідентичними.

Наголошено, що в кінці 50-х рр. - початку 60-х рр. XX ст. певне

послаблення політичного тиску, відсутність атмосфери страху сприяло більш вільному формуванню та відстоюванню правової позиції адвокатів, більш ефективному захисту прав та інтересів громадян і організацій, які звернулися за юридичною допомогою. Були розширені права захисників у кримінальному та цивільному судочинстві, що означало реальне збільшення можливості для реалізації права громадян на захист.

У підрозділі 4.2 «Адвокатура УРСР у 60-х – першій половині 80-х рр. ХХ ст.» зауважено, що зміна влади в жовтні 1964 р. означала коректування політичного курсу. Кадрова політика вищого партійного керівництва виходила з тези стабільності кадрів, що згодом призвело до кадрового застою. У другій половині 60-х років під керівництвом радянського уряду було розпочато проведення економічної реформи. Ставилося завдання істотно підвищити ефективність роботи промислових і сільськогосподарських підприємств. У зв'язку із втіленням в життя економічної реформи перед адвокатами було поставлено завдання надання юридичної допомоги підприємствам і організаціям у напрямку зміцнення державної дисципліни і поліпшення економічних показників. Таким чином, були визначені пріоритети в діяльності адвокатського співтовариства на кілька наступних десятиліть.

Із середини 60-х рр. органи влади і охорони правопорядку стали приділяти особливу увагу профілактиці злочинності серед неповнолітніх. Адвокатам відводилась важлива роль у забезпеченні дотримання прав неповнолітніх на попередньому слідстві і у суді, а також у справах з попередження підліткової злочинності і у перевихованні засуджених. Робота адвокатів по справах неповнолітніх перебувала під постійним контролем президії.

Консультаційна робота займала значне місце в діяльності адвокатів. Постановою ЦК КПРС від 16 вересня 1967 «Про поліпшення роботи з розгляду листів і організації прийому трудящих» робота з листами і прийом трудящих були оголошені одним з найважливіших ділянок роботи юридичних консультацій і президії. У зв'язку з переходом підприємств і організацій на п'ятиденний робочий тиждень юридичні консультації переформатували свою роботу так, щоб громадяни мали можливість одержати юридичну допомогу у вечірні години та суботні дні.

15 вересня 1970 р. була опублікована Постанова ЦК КПРС «Про заходи щодо поліпшення правового виховання трудящих» і Наказ Міністра юстиції СРСР від 15 квітня 1971 р. «Про завдання органів юстиції і судів по поліпшенню пропаганди правових знань і правового виховання громадян». Робота колегій адвокатів країни була спрямована на їх виконання. Адвокати залучалися до виконання Постанови ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР і Указу Президії Верховної Ради СРСР від 19 червня 1972 р. «Про заходи щодо посилення боротьби проти пияцтва й алкоголізму», а також Постанови ЦК КПРС 1985 р. «Про заходи щодо подолання пияцтва й алкоголізму».

У правовому регулюванні адвокатської діяльності істотні зміни

відбулися наприкінці 1970-х років. У Конституції СРСР 1977 р. вперше говорилося про адвокатури. Подальший розвиток законодавства про адвокатуру України зумовлений затвердженням Положення про адвокатуру УРСР 1980 р.

Розділ 5 «Демократичні перетворення інституту адвокатури часів сучасного українського державотворення» присвячений висвітленню діяльності адвокатури у часи перебудови та тенденцій до демократизації інституту української адвокатури (1985 – 1990 рр.), а також становленню інституту адвокатури в незалежній Україні.

У підрозділі 5.1 «Перебудова та тенденція до демократизації інституту української адвокатури (1985 – 1990 рр.)» охарактеризовано процеси, які відбувалися у системі органів адвокатури у 1985–1990-х рр., хоча інституційно вона й залишалася елементом загальносоюзної системи захисту законних прав і інтересів.

Завершальний етап розвитку адвокатури в радянський період починається з прийняття в 1979 р. Закону «Про адвокатуру в СРСР» та побудованого на його основі і на типовому Положенні про адвокатуру союзних республік. Вперше адвокатура офіційно визнана конституційною інститутом, що було закріплено окремою статтею 159 в Конституції УРСР. Встановлювалося, що «для подання юридичної допомоги громадянам і організаціям діють колегії адвокатів. У випадках, передбачених законодавством, юридична допомога громадянам подається безплатно. Організація і порядок діяльності адвокатури визначаються законодавством України». Закон встановив основні єдині для всіх союзних республік основи формування і діяльності адвокатури, на підставі яких в республіках були розроблені Положення про адвокатуру.

У грудні 1979 р. Колегія Міністерства юстиції СРСР затвердила план заходів, пов'язаних з прийняттям закону про адвокатуру. Необхідно зазначити, що розробка Положення про адвокатуру була розпочата ще в 1978 р., тобто до прийняття Закону 1979 р. У даній роботі безпосередню участь брав Верховний суд, наприклад, він пропонував ввести правило, якщо допомога адвокатом у цивільній справі була надана безкоштовно, грошова сума присуджується судом з відповідної сторони. Було запропоновано наділити президії колегій правом не накладати дисциплінарне стягнення, а вживати заходи громадського впливу з урахуванням характеру проступку і особистості адвоката. Пропонувалося ввести статтю про взаємовідносини адвокатури з профспілковими органами, де передбачити такі питання, як преміювання, організація соціального обміну досвідом, а також про трудові права адвокатів. До Закону була внесена стаття про покладання керівництва і контролю за діяльністю колегій адвокатів на облвиконкоми. Вважалося недоцільним відносити витрати по безкоштовним справам на рахунок держави, так як це могло призвести до скорочення числа громадян, звільнених від оплати. Пропонувалося виключити право адвокатського запиту, тому що потрібні документи можуть бути витребувані

правоохоронними органами. Ці пропозиції, які сприймалися як обмеження адвокатської незалежності, не були схвалені. Порядок утворення колегій був визначений по-новому. Передбачена можливість утворення колегій адвокатів як об'єднань осіб на добровільних засадах, у яких був намір на професійне заняття діяльністю, які мають вищу юридичну освіту. Вони утворювалися за заявою групи засновників або за ініціативою виконавчого і розпорядчого органу відповідної Ради народних депутатів. Крім колегій які формувались за територіальним принципом, стала можливою організація міжрегіональних та альтернативних адвокатських колегій. Такі колегії в порядку експерименту створювалися на базі правових кооперативів з дозволу Міністерства юстиції. У відповідності з цією нормою в 1980 роки розроблялися питання організації в якості самостійної адвокатської установи.

Зазначено, що на законодавчому рівні було закріплено місце, роль завдання адвокатури. Конституцією СРСР було визначено, що адвокатура повинна здійснювати надання правової допомоги підприємствам, організаціям та громадянам шляхом участі у відправленні правосуддя, підтримання законності, надання юридичних консультацій громадянам, участі у правовому вихованні населення. При цьому організаційно-структурна побудова керівних органів адвокатури складалась з трьох елементів. Вищим органом були загальні збори членів колегії, виконавчий орган - президія, функції нагляду та контролю виконувала ревізійна комісія. Новим законодавством був встановлений триваліший строк дії повноважень президії і ревкомісії. Тепер вони стали обиратися загальними зборами адвокатів таємним голосуванням строком на три роки. Новий Закон про адвокатуру більш чітко сформулював право адвокатського запиту. Цим правом був наділений кожен адвокат, а не лише юридична консультація в цілому.

У другій половині 1980-х рр. на території усього Радянському Союзу розвивався рух, метою якого було домогтися більше прав і самостійності для адвокатури, перегляду системи оплати праці та наближення до міжнародних стандартів адвокатської діяльності.

Підрозділ 5.2 «Становлення інституту адвокатури в незалежній Україні (1991 – 1996 рр.)» розкрито особливості розвитку інституту адвокатури з моменту проголошення Незалежності і до прийняття Конституції України. Відзначено, що ще до прийняття Конституції, функціонуванню інституту адвокатури, на засадах законності та верховенства права, законодавцем приділялась значна увага. У законі України «Про адвокатуру» від 19 грудня 1992 р. зазначалось, що адвокатура повинна сприяти захисту прав, свобод та представляти законні інтереси громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, юридичних осіб, надавати їм іншу юридичну допомогу.

Узагальнено чинники, що значним чином впливали на формування інституту адвокатури у досліджуваний проміжок часу. Наведено позитивні та негативні тенденції розвитку інституту адвокатури в незалежній Україні

(1991 – 1996 pp.).

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретичне узагальнення і надано нове вирішення важливої наукової проблеми в українській історії держави та права, що полягає в системному дослідженні історичного досвіду становлення і подальшого розвитку інституту адвокатури України наприкінці XIX – XX ст. Системне узагальнення одержаних результатів роботи надало змогу сформулювати наступні висновки.

1. Історико-правове порівняльне дослідження формування та функціонування інституту адвокатури України наприкінці XIX–XX ст. підтвердило, що на сьогодні в Україні дослідниками не приділено комплексного наукового інтересу до вивчення питання багатьох аспектів діяльності адвокатури України.

В сучасній юридичній науковій літературі відсутні інформаційні ресурси в яких було б акумульовано факти, які репрезентовані в даному дослідженні.

2. Аналіз джерельної бази та методології дослідження засвідчив наявність двох аналогічних груп джерел: вітчизняного та іноземного походження. Відмінність джерел зарубіжного походження полягає у наявності серед них іноземних законодавчих актів, що становили нормативно-правову базу забезпечення діяльності адвокатури. Розгалужена джерельна база зумовила застосування міждисциплінарного інструментарію, побудованого на поєднанні методів з історичних та юридичних наук, що дало можливість здійснити правову оцінку формування та організації адвокатури через призму проблемно-хронологічного бачення її реалізації.

3. Констатовано, що основною рисою формування адвокатури у другій половині XIX сторіччя була її відповідність тим соціально-політичним процесам які відбувались у державі та суспільстві того періоду, при цьому деякі напрями діяльності адвокатури знаходились під наглядом та контролем судових органів. В цей же період були законодавчо закріплені принципи діяльності адвокатури, взаємодії з судовими органами та її місце в організаційній структурі органів судочинства.

4. Доведено, що основними позитивними рисами діяльності адвокатури України в складі Австрії та Австро-Угорщини у другій половині XIX ст. були відсутність залежності від впливу судових органів, самостійність у прийнятті рішень щодо кандидатів на заняття адвокатською діяльністю та у процесі притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності, чітке визначення кваліфікаційних вимог до кандидатів в адвокати.

5. Зазначено, що після державних перетворень 1917 року адвокатура тимчасового не виконувала свої функції та знаходилась на початковому етапі відродження в організаційно-функціональному напрямі. У 20-х роках XX століття адвокатура залишалась правоохоронним органом у системі

державних органів. Окрім того, мав місце прояв недосконалості функціонально-структурної побудови адвокатських об'єднань.

6. Визначено, що серед недоліків в організації та діяльності адвокатури періоду 20–30-х рр. ХХ ст. слід відмітити постійне втручання в її діяльність з боку адміністративних органів, що призводило до мінімізації ефективності надання кваліфікованої юридичної допомоги та нівелювання адвоката як самостійного та незалежного учасника судового процесу.

7. Встановлено, що загальносоюзним нормативно-правовим актом який встановлював статус та поняття «адвокат» було «Положення про адвокатуру» 1939 року. Дія даного документу розповсюджувалась на всю територію тодішнього СРСР та в ньому були визначені засади діяльності та завдання адвокатури. Був закріплений публічно-правовий статус адвокатури, як організація яка на професійних засадах здійснює надання юридичної допомоги як державним органам, так й громадянам.

8. Доведено, що у другій половині 1940-х років в Україні значно збільшилось навантаження на працівників адвокатури, це було обумовлено тяжким соціально-економічним становищем держави та необхідністю постійного надання правової допомоги підприємствам, організаціям та громадянам. Серед позитивних моментів діяльності адвокатури у повоєнний період слід відмітити розширення існуючих та налагодження нових професійних зв'язків із колегами адвокатами з ближнього зарубіжжя. Новацією в сфері матеріального забезпечення було прийняття у 1950 році Міністерством юстиції СРСР принципово нової схеми оплати праці працівників адвокатури, відповідно до якої були встановлені мінімальні розміри оплати праці адвокатів.

9. Охарактеризовано статус адвокатури, який на конституційному рівні був закріплений лише у 1979 році. Також було прийнято окремий Закон «Про адвокатури в СРСР» який визначав порядок створення адвокатських об'єднань, міжрегіональних та інших альтернативних колегій адвокатів, права, обов'язки та відповідальність адвокатів, а також кваліфікаційні вимоги до осіб які бажали професійно займатися адвокатською діяльністю. Однак в даний період адвокатура не мала повної свободи дій, оскільки знаходилась під впливом та контролем партійних і виконавчих органів.

10. Встановлено, що в сучасній Україні адвокатура являє собою один із важливих елементів правової системи і при цьому адвокатура пройшла складний і довготривалий шлях розвитку у складі різних державних утворень.

Динаміка розвитку інституту адвокатури від імперського періоду і дотепер, а також проблемні питання, які виникали у різні часи залишаються актуальними і сьогодні. Ставлення суспільства та держави до адвокатури відображає ступінь демократії у державі, рівень дотримання законності, забезпечення прав людини та громадянина.

Самостійність діяльності адвокатури характеризується тим, що вона має здійснюватися незалежно від будь яких факторів та в межах гарантованих державою.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Дурнов Є.С. Адвокатура в Україні: історико-правове порівняльне дослідження (кінець XIX-XX ст.): монографія. Харків: Константа. 2018. 471 с.

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Дурнов Є.С. Організаційно-правове забезпечення діяльності радянської адвокатури у першій половині 30-х років XX ст. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. №3, Том 3. С. 45-51.

2. Дурнов Є.С. Особливості функціонування радянської адвокатури України у 40-50 роках. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Випуск 33. Ч. 2. Т. 1. С. 46-50.

3. Дурнов Є.С. Організаційно-правовий стан адвокатури України у складі Польщі в 30-х роках XX ст. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Випуск 34. Ч. 2. Т. 1. С. 54-59.

4. Дурнов Є.С. Розвиток інституту адвокатури в УСРР (УРСР) у 1918-1960-х роках. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Випуск 33. Ч. 2. Т. 1. С. 34-38.

5. Дурнов Є.С. Діяльність радянської адвокатури у першій половині 20-х років XX ст. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2016. Випуск 6-2. Т. 3. С. 78-84.

6. Дурнов Є.С. Діяльність адвокатури в перші роки незалежності України (1991 – 1996 рр.) *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 3. С. 33-39.

7. Дурнов Є.С. Забезпечення дисципліни при здійсненні адвокатської діяльності за законодавством Російської імперії другої половини XIX ст. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 4. С. 34-38.

8. Дурнов Є.С. Діяльність радянської адвокатури в 60-х роках XX століття. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5. С. 78-83

9. Дурнов Є.С. Дозвіл на заняття адвокатською діяльністю за законодавством Російської імперії другої половини XIX ст. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Випуск 6. Том 4. С. 45-50.

10. Дурнов Є.С. Діяльності радянської адвокатури у 50-60 роки XX сторіччя. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. №6. Том 4. С. 54-58.

11. Дурнов Є.С. Діяльність жінок-адвокатів у другій половині XIX

сторіччя. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2017. Випуск 43. Т. 4. С. 84-89.

12. Дурнов Є.С. Діяльність адвокатури України у складі Румунії у 20-30 рр. XX ст. Прикарпатський юридичний вісник. 2018. Випуск 1. Том 3. С. 56-61.

13. Дурнов Є.С. Правове забезпечення адвокатської діяльності на українських землях у складі Австро-Угорської імперії у кінці XIX ст. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2018. Випуск 2. Т. 3. С. 55-60.

14. Дурнов Є.С. Становлення та розвиток адвокатури у радянській Україні (1919 - 1939 рр.). *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Випуск 4. С. 78-82.

15. Дурнов Є.С. Організація та діяльність адвокатури на українських землях у другій половині XIX ст. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Випуск 5. . С. 84-89.

16. Дурнов Є.С. Організація надання юридичної допомоги населенню у 20-х роках XX сторіччя. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Випуск 5. С. 34-39.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав:

17. Дурнов Е.С. Законодательные основы деятельности украинской адвокатуры в 70х – 80х гг. XX в. *Право и политика*. 2017. № 3. С. 43–53. (Кыргызская Республика).

18. Дурнов Е.С. Общественная деятельность адвокатов в 50-х годах XX столетия. *Право и политика*. 2017. № 4. С. 63–72. (Кыргызская Республика).

19. Дурнов Е.С. трансформація радянської адвокатури усрр в період становлення тоталітарного режиму. *Право и политика*. 2018. № 1. С. 134-139. (Кыргызская Республика).

20. Дурнов Е.С. Особенности деятельности органов адвокатуры УССР в период свертывания НЭПа. *Право и закон*. 2018. № 1. С. 44-49. (Кыргызская Республика).

21. Дурнов Е.С. Финансовое обеспечение деятельности адвокатов на украинских землях в составе Российской империи во второй половине XIX века. *Право и закон*. 2018. № 2. С. 100-105. (Кыргызская Республика).

Матеріали науково-практичних конференцій:

1. Дурнов Є.С. Діяльність інституту адвокатури на українських землях у період Другої світової війни та перші повоєнні роки. «Реформування національного та міжнародного права: перспективи та

пріоритети»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 23-24 січня 2015 р.) – Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2015. С. 6–8.

2. Дурнов Є.С. Діяльність адвокатури у 1941-1945 роках.. Юридична наука: виклики і сьогодення: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 12-13 червня 2015 р.) – Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2015. С. 9–10.

3. Дурнов Є.С. Адвокатура України у 1950–1980-х роках. Актуальні питання взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів публічного адміністрування у напрямку розвитку правової системи України: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 11-12 вересня 2015 р. – К.: Центр правових наукових досліджень, 2015. С. 100–102.

4. Дурнов Є.С. Організація підготовки юридичних кадрів під час становлення радянської влади в Україні у 1920-х роках. Особливості розвитку публічного та приватного права в Україні: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, (м. Харків, 15-16 липня 2016 року). – Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2016. С. 13–16.

5. Дурнов Є.С. Історичні аспекти надання юридичної допомоги засудженим в російській імперії та СРСР. Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 14-15 жовтня 2016 р.) – Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2016.. С. 6–10.

6. Дурнов Є.С. Радянська адвокатура в роки НЕПУ. Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 10-11 березня 2017 р.) – Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2017. С. 15–18.

7. Дурнов Є.С. Інститут адвокатури на території Великого князівства Литовського у XVI столітті. Пріоритети розвитку юридичних наук у ХХІ столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 7–8 квітня 2017 р.). – Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2017. С. 9–10.

8. Дурнов Є.С. Проблеми становлення соціальних адвокатур у перші роки радянської влади. Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 23–24 червня 2017 року. – Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2017. С. 13–15.

9. Дурнов Є.С. Організація підготовки юридичних кадрів у 1920-х роках. Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 22–23 вересня 2017 року. – Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2017. С. 6–10.

10. Дурнов Є.С. Діяльність адвокатур у передвоєнні роки.

Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 19–20 січня 2018 р.). – Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2018. С. 11–13.

11. Дурнов Є.С. Адвокатури радянської держави в перші післявоєнні роки. Право, суспільство і держава: форми взаємодії: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 12–13 січня 2018 р. – К.: Центр правових наукових досліджень, 2018. С. 10–11.

12. Дурнов Є.С. Радянські адвокатури в умовах адміністративно-командної системи управління (1962–1991 рр.). Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 23–24 лютого 2018 року. – Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2018. С. 6–9.

АНОТАЦІЯ

Дурнов Є.С. Адвокатура в Україні: історико-правове дослідження (кінець XIX–XX ст.). – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права, історія політичних і правових учень. – Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2018.

У роботі на підставі вивчення наукової літератури, законодавчих та інших нормативно-правових актів, нормативних джерел, опрацювання архівних матеріалів здійснено системний історико-правовий аналіз функціонування органів адвокатури України у кінці XIX–XX ст. Досліджено та системно викладено інформацію про особливості статусу адвокатури в умовах різних політичних режимів.

Обґрунтовано наукову періодизацію становлення та розвитку органів адвокатури України, розкрито роль та місце адвокатури у імперський період, у процесі становлення радянської влади на території України.

Відзначається, що історіографія адвокатури України включає досить велику кількість монографічних праць і матеріалів науковців і практиків XIX – початку XXI ст., які не лише віддзеркалюють формування специфічної правової свідомості адвокатської спільноти і вчених, що досліджували цю проблематику, але й спрямовані на осмислення історико-правових цінностей адвокатської діяльності, історичної наступності у розвитку цього суспільно-правового інституту. Велике значення при цьому має актуалізація історико-правового досвіду розв’язання сучасних проблем організації і діяльності адвокатури.

Ще однією особливістю історіографії адвокатури є її циклічний характер, коли наукові дослідження пов’язуються не лише з хронологічними періодами чи етапами розвитку державності, але й з етапами становлення самої адвокатури.

Відстоюється позиція, що становлення адвокатури Російської імперії в середині XIX ст. здійснювалося на фоні послаблення абсолютизму через усвідомлення владою потреби пом'якшити найодіозніші його прояви, очікування громадськістю відповідних змін у політичній системі, прагнення запозичити, хоча і в обмежених масштабах здобутки політико-правової думки розвинутих на той час європейських країн. Діяльність адвокатів у судах при розгляді кримінальних справ стосувалася не лише загально кримінальних злочинів, але і так. званих політичних процесів, що, з одного боку, схвально сприймалося передовою громадськістю, а з іншого, викликало різке невдоволення владних верхів. Так звані контрреформи, які здійснювалися з початку 80-х рр. XIX ст., стали однією з причин соціального вибуху і революційних подій 1917 р., що неминуче відбилось і на долі адвокатури.

Зазначається, що в кінці 50-х рр. - початку 60-х рр. XX ст. певне послаблення політичного тиску, відсутність атмосфери страху сприяло більш вільному формуванню та відстоюванню правової позиції адвокатів, більш ефективному захисту прав та інтересів громадян і організацій, які звернулися за юридичною допомогою. Були розширені права захисників у кримінальному та цивільному судочинстві, що означало реальне збільшення можливості для реалізації права громадян на захист.

Звертається увагу, що при виробленні сучасного статусу адвокатів законодавцеві доцільно виробити деякі додаткові засоби захисту адвокатів від протиправного втручання у їх діяльність і посягань на особистість адвоката у зв'язку з виконанням ним своїх професійних обов'язків. Зокрема, слід віднести адвокатів до переліку суб'єктів, які знаходяться під особливою охороною держави. Доцільно встановити щонайменше адміністративну відповідальність (на додаток за уже встановлену за відмову у наданні інформації, несвоєчасне або неповне надання інформації, надання інформації, що не відповідає дійсності) за протиправне втручання у професійну діяльність адвоката і кримінальну відповідальність за посягання на життя, здоров'я, честь і гідність адвоката у зв'язку з виконанням професійних обов'язків, поширити на адвокатів гарантії, які застосовуються до суддів, прокурорів та інших представників правоохоронних органів.

Ключові слова: правозахисна діяльність, адвокат, адвокатура, органи адвокатського самоврядування, реформування адвокатури, командно-адміністративна система, нова економічна політика, десталінізація.

АННОТАЦІЯ

Дурнов Е.С. Адвокатура в Україні: историко-правовое исследование (конец XIX-XX вв.). – *Квалификационная научная работа на правах рукописи.*

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.01 - теория и история государства и права, история политических и правовых учений. - Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, 2018.

В работе на основе изучения научной литературы, законодательных и других нормативно-правовых актов, нормативных источников, обработке архивных материалов проведен системный историко-правовой анализ функционирования органов адвокатур Украины в конце XIX-XX вв. Исследована и системно изложена информация об особенностях статуса адвокатуры в условиях разных политических режимов.

Обоснована научная периодизация становления и развития органов адвокатур Украины, раскрыта роль и место адвокатур в имперский период, в процессе становления советской власти на территории Украины, а также отражены основные идейные аспекты деятельности адвокатуры на начальном этапе становления советской государственности в Украине. С позиции историко-правового сравнительного анализа изложены особенности процесса создания системы адвокатуры в конце XIX – в начале XX вв., в года новой экономической политики (1921–1929 гг.) и его соответствующее организационно-правовое сопровождение, прослежены основные тенденции эволюции системы органов адвокатур в период утверждения советской командно-административной системы, в годы участия Украины во Второй мировой войне и послевоенный период. Отдельно изложены результаты анализа развития системы адвокатур УССР во время либерализации советского государственного режима и реализации мероприятий политики перестройки в СССР (вторая половина 1950-х - начало 1990-х гг.).

Ключевые слова: правозащитная деятельность, адвокат, адвокатуры, органы адвокатского самоуправления, реформирование адвокатур, командно-административная система, новая экономическая политика, десталинизация.

SUMMARY

Durnov Ye.S. The Bar Association in Ukraine: Historical and Legal Research (late XIX-XX centuries). – *Qualifying scientific work as the manuscript.*

The thesis for a doctoral degree by the specialty 12.00.01 – theory and history of state and law; history of political and legal studies. – Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, 2018.

The author of the paper on the basis of the study of scientific literature, legislative and other normative and legal acts, normative sources, processing of archival materials, has carried out a systematic historical and legal analysis of the functioning of the Bar Association of Ukraine in the late XIX-XX centuries. The information about the features of the Bar Association's status in the conditions of different political regimes has been researched and systematically provided.

The scientific periodization of the formation and development of the Bar of Ukraine has been substantiated; the role and place of the Bar Association in the

imperial period, in the process of the formation of Soviet power on the territory of Ukraine have been revealed; the main ideological aspects of the Bar's activity at the initial stage of the formation of Soviet statehood in Ukraine have been also highlighted. From the standpoint of historical and legal comparative analysis, the author has presented the peculiarities of the process of creating the Bar Association system in the late XIX – early XX centuries, in the days of the new economic policy (1921-1929) and its corresponding organizational and legal support; has traced the main tendencies of the evolution of the Bar Association system in the period of establishing the Soviet administration-by-fiat system, when Ukraine participated in the Second World War and during the post-war period. The author has separately presented the analysis results of the Bar Association system of the Ukrainian SSR during the liberalization of the Soviet state regime and the implementation of the reformation period policy in the USSR (second half of 1950 s – early 1990 s).

Key words: human rights activism, a lawyer, the Bar Association, attorney's autonomous bodies, advocacy reform, administration-by-fiat system, new economic policy, de-Stalinization.

Підписано до друку 19.11.2018. Папір офсетний. Друк офсетний.

Формат 60×90/16. Умов. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9.

Тираж 100 прим.

Видавець і виготовлювач

Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Л. Ландау, 27, м. Харків, 61080.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.